

הלל כהן. תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי.

ירושלים: כתר. 2013. 435 עמודים

תום פסח*

תרפ"ט עוסק בקשר בין סיווג חברתי ובין אלימות. זהו הספר העברי הראשון על אירועי קיץ 1929 מאז התקופה עצמה. כהן קורא תיגר על האופן שבו ייצוג האלימות שימש, עד היום, לסימון אבחנות מהותניות בין ערבים מוסתים ליהודים מרוסנים ובני תרבות, ומציג טענה נגדית: "הרגשות של היהודים ושל המוסלמים היו מאותה משפחה: גאווה לאומית, אהבת מולדת ומסירות למקומות הקדושים. וגם ממשפחה נוספת: פחד, איבה כלפי זרים, תחושת עליונות ורצון לשלוט. וגם [...] שיטות הפעולה שלהם היו דומות" (עמ' 126). במשפטים אלו מקופלים הישגיו ומגבלותיו של המחקר.

בעיני יהודים רבים נתפשה תרפ"ט כהד של הפוגרומים האנטישמיים במזרח אירופה (עמ' 393). מי שפגעו ביהודים בתרפ"ט לא הבחינו בין מהגרים ציונים שהגיעו זה מקרוב לבין חרדים ובני קהילות יהודיות ארצישראליות ותיקות. אך כהן מצטט דוברים פלסטינים שהצדיקו את האלימות לא בטענות אנטי-יהודיות, אלא באמצעות רטוריקה לאומית ואנטי-קולוניאלית, על רקע המחאה המתמשכת נגד הצהרת בלפור (עמ' 52, 206). הספר גם מביא בהרחבה מדבריהם של אישים מרכזיים ביישוב שטשטשו את האבחנה בין ציונות חילונית ליהדות: הן רבנים חרדים ואנשי קהילות ספרדיות ותיקות שהדגישו את המשותף בינם ובין התנועה הציונית, והן פעילי בית"ר חילוניים לכאורה, שהתהלכו שקיימו ברחבת הכותל המערבי נתפשה כאיום על המקומות הקדושים המוסלמיים ותרמה להסלמה. את האלימות הפלסטינית, שאותה מגנה כהן בחריפות (כמו את זו היהודית), הוא מפרש לא כביטוי לשנאת יהודים על-זמנית אלא כתוצר של המצב הקולוניאלי, שבו רוב ילידי הארץ חשו שהם נדחקים הצדה בידי המתישבים היהודים ופטרוניהם הבריטים.

כהן מפעיל מגוון טכניקות לשבירת ציפיתם של רבים מקוראיו לאבחנה בין אלימות ערבית פרועה לאיפוק יהודי. הפרק הראשון נפתח דווקא ברצה של אימאם יפואי ובני משפחתו בידי שוטר יהודי ביום השלישי של המאורעות (עמ' 22). אחר כך מדלג הספר קדימה בזמן לשנת 1967 ומספר כיצד נהרסה שכונת המוגרבים על מנת לבנות את רחבת הכותל, תוך גירושה של קהילה ששמרה מאות שנים על המקומות הקדושים לאסלאם. נזכרים גם יהודים שהצילו פלסטינים מידי המון יהודי אלים, שוטרים ושכנים ערבים שהגנו בגופם על מכריהם היהודים ומטיפים מוסלמים שניסו להרגיע את הרוחות לעומת התלהמותם של אחרים. תיאורים מפורטים של פגיעות ביהודים מופיעות רק בפרק הרביעי. על בסיס ניתוח ביקורתי מרשים של מקורות משפטיים, קטעי עיתונות, ספרי זיכרונות ומחקרים בעברית, ערבית ואנגלית מראה כהן כיצד שני הצדדים השתמשו בשפה לאומנית ודתית כדי להצדיק פגיעות בקהילה האחרת, גם אם מספר הקורבנות הלא-חמושים היה גבוה יותר.

* המחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת קליפורניה, ברקלי.

אך מיהם בעצם "שני הצדדים" הללו? אם נחזור לציטוט שבו התחלנו, מדובר ביהודים ובמוסלמים. ציטוטים מפורטים מן הקוראן משמשים לפירוש התגובה הסוערת לתהלוכת בית"ר ליד הכותל המערבי, שהובילה להסלמת העימותים (עמ' 104). בספר לא מופיעים כמעט פלסטינים נוצרים או חילונים. לא ניתן משקל רב לאבחנות פנים-פלסטיניות בין מעמדות, בין עירוניים לכפריים או בין אזורים שונים. הטענה החוזרת שוב ושוב היא שהמוסלמים חששו מנישולם בידי מהגרים יהודים עוד משנות השלושים של המאה ה-19 (השערה המובאת בלא ראיות של ממש בעמ' 45) והמשיכו להתנגד לכך עד 1929. כך, הסימטריה בין "שתי הקהילות" שכהן מנסה לתאר יוצרת בסופו של דבר האחדה כמעט סטטית שלהן ומטשטשת את תהליכי גיבושן הפנימי: הלאומיות הפלסטינית מוצגת פה כברירת מחדל מובנת מאליה עבור "המוסלמים", ולא כתוצר של מאבקים פנימיים חריפים ואף אלימים בין קבוצות מתחרות, כפי שהראו היסטוריונים קודמים. גם ביחס ליהודים, כהן מזכיר אמנם הבדלים היסטוריים בין חרדים וספרדים ותיקים לבין היישוב הציוני, אך התמעטות האבחנות האלו בעקבות המאורעות נקראת כתוצר כמעט מתבקש של "התחרות הפוליטית בין יהודים למוסלמים" (עמ' 44), שלשניהם "גאוה לאומית [...] תחושת עליונות, ורצון לשלוט" (עמ' 126). מול ההכללות החוזרות על שאיפותיהן של שתי הקבוצות הלאומיות-דתיות, מי שפעלו להצלת בני הקהילה האחרת מופיעים פה בעיקר כאינדיבידואלים ראויים להערכה, אך חריגים. במילים אחרות, השאיפה לבחון "את שני הצדדים באותם כלים ובאותן אמות מידה" (עמ' 15) התגלגלה בסופו של דבר ללאומיות מתודולוגית, הכובלת סוכנים לעמדות בינאריות המוכתבות ברובן על ידי ההיגיון הלאומי-דתי.¹

גישה אלטרנטיבית אינה חייבת לשחזר את פרשנותם של רבים מבני התקופה, יהודים או פלסטינים, שלפיה "ההמונים" האלימים הוסתו בידי מנהיגים בשני הצדדים. כהן מבקר, ובצדק, את האליטיזם שבבסיס הנחות כאלה, ואת ההתעלמות שלהן מנקודת מבטם של השחקנים עצמם (עמ' 37-38). במקום זאת, ניתן היה להשוות את אסטרטגיות ייצוג האלימות שנגקטו דווקא בתוך כל אחד מ"שני הצדדים", ולבחון את הקשר בין האסטרטגיות הללו ובין המיקום החברתי של המייצגים. לדוגמה, כהן מזכיר הבדלים משמעותיים בין דבר, ביטאון ההסתדרות, לדואר היום הרבייוניסטי (עמ' 148, 332). דבר התעקש לדווח על כך שיהודים המעורבים בקטטה בירושלים היו "כולם מבני העדות המזרחיות", וכן דרש להזכיר את קיומם של ערבים שהצילו יהודים. לעומתו, דואר היום נמנע הן מאזכור מוצאם של היהודים שהשתתפו באותה קטטה והן מעריכת אבחנות בקרב הפלסטינים. השוואה שיטתית בין שני העיתונים הייתה עשויה לספק תובנות מועילות על הקשר בין התבחנות² פוליטית ועדתית בתוך היישוב ובין ייצוג האלימות היהודית והפלסטינית.

עד היום תוארה בדרך כלל אלימות תרפ"ט באופן לאומני מהותני, וייצוג זה שימש ומשמש להצדקת אלימות נוספת. כהן מזכיר את "מרדכי מקלף, הניצול ממוצא, שבני משפחתו נהרגו לעיניו בשנת תרפ"ט וביתו הוצת". בשנת 1948 היה מקלף קצין המבצעים של חטיבת כרמלי בעת כיבוש חיפה, ואז נתן לדברי כהן פקודה "להרוג כל ערבי שרואים, לשרוף כל דבר הניתן להצתה" (עמ' 282-283). מקלף הוא רק אחד מבין שורת קצינים שכהן מצביע עליהם כבני "דור תרפ"ט" -

1 חזן, ח' ומונטסקו, ד' (2011). עיר בין ערביים: לאומיות מזדקנת ביפו. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.

2 Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

מי שחוו את המאורעות בילדותם ועשרים שנה מאוחר יותר הפעילו אלימות בלתי מבחינה כלפי פלסטינים. על רקע זה ראויים להערכה רבה לא רק הניסיון של כהן לפרק את אופן התיאור הנפיץ של תרפ"ט, אלא ההצלחה של ספרו לחדור לרשימת רבי המכר. את זאת עשה בעזרת כתיבה בהירה ונטולת ז'רגון, תוך הימנעות מהתקרבות ומבלי לוותר על דיון בנושאים רגישים כמו היחס בין ציונות לקולוניאליזם. תרפ"ט הוא דוגמה לכוחו של מחקר אקדמי להתערב באופן אפקטיבי בדיון הציבורי.